

התגלות בכנסיית הקבר. לצד הערצת האור מיסטיקנים רבים סבורים שהאמת טמונה דווקא בחושך

באנו חושך לגרש?

מקובל לתאר את החושך והאפלה כמקור הרוע. האופל מזוהה עם כוחות קמאיים ורעים, עם דכדוך וקדרות, בעוד האור נתפס כנציג הכוחות הטובים, המעוררים חיים, מגנים, מיטיבים ומשמחים.

פעמים רבות האדם תופס את עולמו ואת סביבתו הטבעית והחברתית כמערכת של זוגות הפכים שאפשר לכנותם "ניגודים בינאריים". עם ההפכים הבינאריים הבולטים ביותר נמנים האור והחושך. בכל התרבויות רווח הזיהוי הסמלי של האור עם טוב, עם חיים, עם שמים ועם טהרה. מול מחרוזת דימויים זו ניצבת מחרוזת בינארית מקבילה - חושך, רוע, מוות, שאול, טומאה. ביטוייה של סכמה זו רבים, למשל: "נקווה לאור והנה חושך" (ישעיהו נט, ט), "יושבי חושך וצלמוות" (תהילים קז, י) כביטוי גנאי, "כיתרון האור מן החושך" (קהלת ב, יג). מוכרת מכול היא המובאה מתוך שיר חנוכה עממי ידוע: "סורה חושך, הלאה שחור! סורה מפני האור!" ("באנו חושך לגרש", מילים: שרה לוי תנאי).

ואולם, לפי מיסטיקנים והוגי דעות מסוימים דווקא במקום שבו מתפוגג האור ושוררת עלטה, אפשר להגיע אל תובנות גבוהות ואל האמת, המזוהה לא אחת עם האל

מקור אור אלוהי

רעיונות שעל פיהם הצד האלוהי הוא הצד המאיר והמואר ואילו הצדדים האפלים והמאפילים מסמלים את השטן ואת הגיהנום מוצאים ביטוי טקסטואלי ענף בדתות השונות. ביהדות, למשל: "ה' אורי וישעו" (תהילים כז, א), "נסה עלינו אור פניך ה'" (תהילים ד, ז), "העם ההולכים בחושך ראו אור גדול" (ישעיהו ט, א). בנצרות מוצאים לכך ביטוי, למשל, בעת מעמד "ההשתנות" - כשישוע דיבר עם משה ואלהו, הוא זרח באור מיוחד שסנוור את תלמידיו: "בגדיו הבריקו והלבינו עד מאוד, עד כדי כך אין כובס עלי אדמות יכול להלבין בגדים" (הבשורה על פי מרקוס ט, ג).

גם בקוראן יש לא מעט פסוקים שבהם האור מזוהה עם מקור אלוהי המקפל בחובו את

כתב וצילם: יותם יעקבסון

הבעות פניו של צלם הריהרא בעמק קטמנדו שבנפאל. הבעות פניו של האל משתנות בהתאם לאור ולצל הנופלים על פניו

על פי המזמור "הלילה האפל של הנשמה" של יוחנן הקדוש של הצלב, על הנשמה לצלוח את העלטה, שמאפשרת ראייה ותובנה שאינן מתאפשרות באור. הלילה המבורך מביא אפלה לנשמה רק כדי להביא לה אור ולרומם אותה לגבהים שטרם הכירה. הלילה נתפס גם כזמן השינה. הנשמה היא היחידה שערה, צולחת את דרכה בלאט אל אהובה האלוהי בלי להעיר את בני ביתה, שהם התשוקות והרצונות

קרא לילה ויהי ערב ויהי בקר יום אחד" (בראשית א, ד-ה). על פי הטקסט אפשר לפרש את האור כהיעדרו של החושך, בדיוק כשם שהחושך הוא היעדרו של האור. ומכאן קיים ביניהם שוויון מסוים, כצמד ניגודים בינאריים. תיאור של החושך החובק, הקודם לכל מעשה בריאה, מופיע גם בתרבות הוודית (ראשית האלף הראשון לפני הספירה): "חושך היה בראשית, חושך מכורבל בחושך" (ריג ודה 10.129). תרגום: י. גרינשפון). נראה כי כתבי ההמנון הקדום כמו יוצאים נגד מסקנתם של פרשני ימי הביניים ומדגישים: "לא היה אז הלא-יש, וגם היש לא היה. לא היה החלל ולא הרקיע שמעבר". פסוק זה מציב את החושך במעמד שונה, אלא אם כן מדובר בסוג שונה של חושך שאיננו יכולים לתפוס.

הם בני האור ובני החושך? או שמא יוצר האור ובורא החושך הוא גם, כדברי הנביא ישעיהו, "עושה שלום ובורא רע" (ישעיהו מה, ו-ז)? על פי מגילות קומראן מתברר שבני כת האיסיים (ולמים גם הנוצרים) תפסו את עצמם כבני האור, ואת שאר ישראל ויתר אנשי העולם - כבני החושך. על פי אמונתם, בבוא יום הדין תיערך מלחמה גורלית בין האור לחושך, כלומר בין הטוב לרע. על פי מקורות אלה החושך הוא היעדרו של האור, ולכן גם מוקדם לבריאתו, ככתוב בבראשית א, ב-ג: "והארץ היתה תהו ובהו וחושך על פני תהום ורוח אלוהים מרחפת על פני המים; ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור". מיד בהמשך נכתב: "וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל אלהים בין האור ובין החשך; ויקרא אלהים לאור יום ולחשך

השלמת התיקון, כלומר החזרת האחדות לרמה חדשה וגבוהה יותר, העין העיוורת הופכת לעין שרואה מה שעד כה עין ארצית לא ראתה. כותנות העור יחזרו להיות כותנות אור, אך לא כפי שהיו מלכתחילה אלא "בתוספת אור... ויהיה יותר אור ממה שהיה אור קודם שחטא, וזהו ענין יתרון אור מן החושך כי מכוח חושך יהיה יתרון לאור". הצגת הניגודים בין האור לחושך מודגשת ביותר בסקירת יחסי הגומלין שבין טוב לרע ובין חיים למוות. האומרים "לרע טוב ולטוב רע" הם גם, לפי דברי הנביא ישעיהו, "השמים אור לחושך וחושך לאור" (ישעיהו ה, כ).

החושך החובק והמוקדם
בעיני בעלי האמונה המונותאיסטית שאלת החושך והרוע בעולם סבוכה ומורכבת, שכן מה בין האלוהים הכול יכול והאור ובין השטני והחושך? התפיסה שהחושך כרוך באלוהות בעבותות עזים מצויה בסיפורי בריאה שונים, שבהם הוא מופיע עוד בשלב של קדם בריאה. מהו אם כן טיבו של החושך שעל פני תהום, החושך שקדם לאור? האם אור וחושך נתונים במלחמת חורמה שחייליה

בחושך ומנסה להשתחרר ממנו. החושך כה סמיך, מעיק וחונק עד שהאור מאבד את מודעותו ואת אמונתו בכוחו ונכנע לו. ההארה, לעומת זאת, מתוארת כחוויה מיסטית שבה מתגלה אור גדול. מוטיב "איש האור" מתייחס אל ישות שהיא שונה מהאיש החיצוני הנראה, שהוא בשר ודם. "אנשי אור", הנמצאים במקומות הנחבאים והאפלים מבחינת המתבונן, מתוארים במקורות רבים. בתיאורי בריאה מסוימים מתוארים יצורי אור כשלב מוקדם ונעלה יותר בתהליך הבריאה, שנתפס כנחות. באחד מסיפורי בריאת העולם הטיבטיים, המתוארך למאות 14-15 לספירה, מתוארים יצורי האור כשלב שקודם לשלב שבו, מפאת השתוקקותם, הם לבשו גוף חומרי וזהרם הועם. אפשר ללמוד מכך כי קיומו של יצור זוהר שגופו אור נתפס כנשגב. עוד אפשר ללמוד מכך כי החומר מעמעם את האור, בולע אותו, ומכאן שהוא נדמה לחושך, הנחות.

תפיסה נועזת של יחסי האור והחושך, שגם בה מוצגת מעלתו של האור כמובנת מאליה, מופיעה בספרות הקבלה בדרוש שעניינו החטא הקדמון. הדרוש מבאר את סיפור **אדם וחווה** ומציג דיאלקטיקה מטאפיזית והיסטורית. מופיע בו כמה פעמים, ובהדגשה רבה, רעיון "יתרון האור על החושך", כדברי הפסוק בקהלת ב, יג. אור טרומי זה הוא אור ב'א', שאחדותו הפשוטה לא ידעה חשכת חטא ולא ריבוי - המצב לאחר החטא שבו עלו באדם הראשון יצרים שונים, בהם יצר הרבייה שהעצים את הפיצול שחל בו - שסימנו הוא ע', בגימטריה 70 (בדומה לביטויים ע' אומות, ע' פנים וכדומה). בתורתו של **רבי מאיר**, תנא שחי במאות הראשונה והשנייה לספירה, אף מצאו כתוב: "ועש אלוהים לאדם ולאשתו כתנת אור בא' וילבישם". ספר הזוהר מרחיב את הדיבור על אותו "לבושא דנהורא" וגורס שאחרי החטא נהפכו כותנות האור לכותנות עור ב'ע', ואלה מציינות את גשמיותו של האדם ואת הווייתו הבשרית. פירושו של דבר הוא שכל עוד לא חל היפוך זה, היה אדם שרוי בכותנות האור, כשכולו הארה ועילוי רוחני, ולא היה לו גוף גשמי המונע את בקיעת הנשמה ממנו. את האותיות ע' ור' אפשר לקרוא "עיוור", מי שרואה חושך בלבד. עם

נייר אורתודוקסי בטקס האש הקדושה בירושלים. טקס שכולו על טהרת הערצת האור ומיגור החושך

מקורות שונים אינם מסתפקים בתיאור נחיתותו של החושך ביחס לאור, אלא מצביעים גם על הסכנה הקיימת בו כיסוד בולע, משתלט ומכחיד. האור או "איש האור" מתואר כישות השבויה בחושך ומנסה להשתחרר ממנו. החושך כה סמיך, מעיק וחונק עד שהאור מאבד את מודעותו ואת אמונתו בכוחו ונכנע לו. ההארה, לעומת זאת, מתוארת כחוויה מיסטית שבה מתגלה אור גדול

הטוב, למשל: "הוי האנשים, ניתן לכם מופת מעם ריבונכם, והורדנו אליכם אור נגוהות ממרומים. אשר למאמינים באלוהים ולמבקשים בו מעוז, הוא יפרוש את רחמיו עליהם ואת ברכתו, וינחה אותם אליו באורח מישרים" (סורה 4, 174-175. תרגום: א. רובין), וכן "אלוהים הוא אור השמים והארץ. אורו נמשל לגומחה אשר בה מנורה, והמנורה עשויה זכוכית, והזכוכית ככוכב נוצץ [...] אור על גבי אור. אלוהים ינחה אל אורו את אשר יחפוץ" (סורת האור, 35. תרגום: א. רובין).

האלים ההינדיים, בעיקר **וישנו**, מתוארים כזורחים באור נגוהות, ולא בכדי במופיעיהם האיקונוגרפיים הם עוטים הילה של אור. גם הספרות המוסלמית הסופית משופעת בתיאורים של החסד האלוהי ושל אור **אללה** הנגלה למאמיניו: "ובאר הזה תזכה לגילוי עיניים, שהרי דברים נגלים באמצעות האור" (אבן

אל-ערבי, מאות 12-13. תרגום: ש. סבירי) וכן: "כשהנפש מיטהרת, מראת הלב מתמרקת ומשתקפים בה אורות הודו של האל ויפעת אחדות; כשאישוני הראייה הפנימית מרותקים אל אורות ההוד הקדום ומתבוננים בשלמות הנצחית, או אז נהיה עבד האל, בלי כל ספק לאוהב ריבונו" (א-סוהרוודי, מאה 12. תרגום: ש. סבירי). בהקשרים אלה אפשר כמובן להזכיר מטבע לשון שגור - "מאור פנים", שכל משמעותו חיובית.

כותנות של אור

מקורות שונים אינם מסתפקים בתיאור נחיתותו של החושך ביחס לאור, אלא מצביעים גם על הסכנה הקיימת בו כיסוד בולע, משתלט ומכחיד. במקורות רבים מתואר האור או "איש האור" כישות השבויה

מימין: נזירה אורתודוקסית מדליקה נרות בנכסטיית הקבר בירושלים. בעמוד זה: שעות הדמדומים מכילות בערבוביה הן את איכויות האור והן את איכויות החושך

האדרת החושך והאפלה

יש הוגי דעות שבוחרים להדגיש את קיומו של החושך לצד האור, ולעתים אף את היותו של החושך נעלה על פני האור. במעמד הצליבה של ישוע, כפי שהוא מתואר בבשורה על פי מרקוס, חושך גדול עוטף את הארץ. מה טיבו של חושך זה? האם זהו החושך שמתוכו (ואליו) צועק בן האלוהים את קריאתו המפורסמת "אלי, אלי למה עזבתני?". במובן תיאולוגי אפשר להבין כי דווקא הרגע שבו משתררת חשכה, הרגע שבו ישוע האנושי נופח את נשמתו, הוא הרגע שבו הוא שב אל חיק האלוהים והכי מקורב אליו. במעשהו, כפי שמוכר באמונה הנוצרית, הוא פותח בפני המין האנושי כולו את האפשרות להתקרב אל האל, כלומר מעבר לאפלת הצליבה נמצא גם אורה הזוהר של הגאולה. דוגמה נוספת לכך אפשר למצוא ב"המנונות אל הלילה" של **נובאליס** (גאורג פיליפ פרידריך פון הארדנברג, 1772-1802),

האחר. המושג המתייחס לתובנה הגבוהה ביותר שהאדם יכול להגיע אליה גורס כי דווקא על ידי הכיבוש, ולא על ידי ההצתה, זוכה אדם להפוך לבודהה (בסנסקריט "זה שהתעורר"). בהיותו מוער, נעשה האדם מודע במובן העמוק והמלא של המילה, שאותו אי אפשר לתאר. תהפוכות דיאלקטיות במעמדן ובהערכתן של מערכות סמלים וערכים הן טבעיות, אבל במקרה זה זוהי שלילה מודעת של סמליות קיימת מתוך הצורך להדגיש את עליונותו של האור, המזוהה בדרך כלל עם האלוהות. לעומת זאת, בהינדואיזם ובבודהיזם האור והחושך נתפסים לא אחת כהפכים שזאים זה לזה מבחינת איכויותיהם ושמטנהלת ביניהם הדדיות. ביטוי קדום לכך נמצא אולי כבר בריג ודה של התרבות הוודית, שבמזמוריו מתוארת האש החבויה הבורעת כוהה לחושך: "בבואי אליו אני רואה את פני וורונה כפני האש. יובילני נא האדון אל האש אשר בתוך האבן, אל החשכה למען אחזה בפלא הזה" (ריג ודה 7.88.2. תרגום. ד. שולמן).

בחושך נחבאים האמת או האל. בשפות המערביות מקובל להציג את מקור האור כסמל להכוונה, כמודל שעל פיו אדם מוצא את דרכו הן במישור הגיאוגרפי והן במישורים אלגוריים שונים - מוסר, אמונה ועוד. לא בכדי השימוש הרווח ביותר לחוש כיוון הוא "אוריינטציה", מילה שמקורה במילה "אוריינט", "מזרח", שהוא מקור האור הארצי. ואולם, דווקא מכיוון ש"אור" הוא סמל להישג הרוחני העליון בשפות רבות, הוא משמש לעתים תרגום כמעט אוטומטי וטבעי גם לשימושי לשון שמהם הוא נעדר. דוגמה לכך אפשר למצוא באופן שבו מתורגמים מושגי מפתח בבודהיזם, שבו חשיבותו ומרכזיותו של סמל האור בכתובים ובאיקונוגרפיה גדולות ורבות. המושגים השגורים בשפות המערב, כגון "הארה", אינם אלא עיוות של משמעות המושג הסנסקריטי "נירוואנה", שהוא הפוך בדיוק ומשמעותו "כיבוש", כלומר כיבוש של כל המאוויים והתשוקות, שמתוכו, אולי, מבליח האור

בספר "חרדים" של **רבי אליעזר עזקרי**, בן המאה ה-16 שחי בצפת, המצטט מדברי מקובלי ספרד הראשונים שמספרים על חסידים ופרושים שבעת התבודדות ודבקות "מדמים אור שכנה שעל ראשיהן כאילו נתפשט סביבם והם בתוך האור יושבים".

ההארה היא כיבוש

מי שזוכה לחוויה אלוהית מתואר תדיר כמי שדרכו מוארת ופניו קורנות. כלומר, החשכה בחייו של אותו אדם מתמעטת ופוחתת בהתאם למידת גילויי אור האלוהות. לצד תיאורים רווחים אלה אפשר למצוא גם תיאורים הפוכים, הגורסים כי דווקא החושך הוא נעלה ומקפל בתוכו את הטוב. בכתביו של **הרמס טריסמגיסטוס**, שחי במצרים במאה השנייה, מוסבר שאת הטוב אי אפשר לראות, מכיוון שאין לו צורה וקווי מתאר. האם אפשר לומר שהטוב זהה לחושך מכיוון שאי אפשר לראותו? טריסמגיסטוס טוען כי ברגע שהחושך נעלם, מסתרי הבריאה - סיבת הקיום והידע על התנהלות העולם - מתבארים, אולי אף מוארים. לדידו,

"אני אור העולם" (הבשורה על פי יוחנן ח, יב), אלה המילים ששם **יוחנן**, האוונגליסט הרביעי, בפיו של ישוע. לא בכדי נחשב אוונגליון זה כקרוב לעולמן של המחשבה ההלניסטית ושל התנועות הגנוסטיות. חרף השונות הרבה שביניהן, קיים צד משותף - המטפיזיקה של האור. חכמי הדת מודים כי לא זו בלבד שהאלוהות יוצרת, שופעת, משפיעה ומאצילה אור ואורות ומאירה לעולם כולו וליושביו באופן גשמי ומיסטי, אלא שהיא עצמה - כל עצמותה - אור אינסופי.

בשלב מאוחר יותר נתייחד לאורות נאצלים כגון אלה המושג הקבלי "ספירות", ולכך קשור גם הרעיון של ניצוצות האור האלוהי שנפלו ונשבו בעולמות התחתונים ושיש להעלותם ולהחזירם למקורם. הצהרת האמונה הנוצרית, הקרדו, מגדירה את אלוהותו של ישוע במערך השילוש הקדוש כמי שמקורו כ"אל מאל, אור מאור". חוויית האור, "פוטסימוס" בלשון התיאולוגיה הנוצרית-יוונית, היא חוויה בסיסית בכל הדתות. תיאור יהודי של חוויה זו מצוי על סמך הכתוב "חושך מכורבל בחושך" אפשר להציע את קיומם של סוגים שונים של חושך - חושך גדול וחושך קטן, חושך מכורבל וחושך מכורבל. לצד הנטייה הרווחת להבליט את הניגודים, ניכרים גם מאמצים להקהות את הניגודים שבין האור לחושך. במקרים רבים מציגים את החושך ואת האור כמקצב קוסמי קבוע היוצר שינוי, לעתים ברצף ולעתים כמקצב קוסמי מתחלף אך קבוע. ההפכים מוצגים לעתים כהדדיות קבועה ומתמדת המהווה את השלמות הרצויה. רמזים בכיוון זה אפשר למצוא במדרשי חז"ל. ראיית האור והחושך כניגודים המשלימים זה את זה לכדי מכלול אחד מוכרת מאוד בתפיסת העולם ההודית הקדומה. כסמל לאותה תפיסה, המדרגה העליונה במבנה הסטופה הבודהיסטית, המציינת את ההגעה לנירוואנה, מתוארת בצורה איקונוגרפית כחרמש ירח המערסל בתוכו את השמש, מוטיב המופיע גם על דגלה של נפאל. נדמה כי באותו רגע הירח והשמש מתקיימים במקביל, או שמא מתבטלים שניהם.

סטופה ובה חרמש ירח מערסל שמש. סמל לאחדות הניגודים

הוגי דעות מסוימים התפיסה שדווקא החושך, ולא האור, מקרב אל האלוהים. כשם שמושאי הראייה מתפוגגים בחושך, כך מתפוגגות גם המילים המתארות את העצמים שאנחנו מזהים. ביטול זה של חוש הראייה הוא רגע היווצרותה של ראייה אחרת, של אותה התבוננות פנימית שמתאר יוחנן הקדוש של הצלב. מתוך אותה התפוגגות של עולם החושים בוקעת לא אחת בת קול אלוהית, שאינה בשפת אדם. בהתחברות אל אותו תדר עמוק וכמוס נגזרות המילים מאליהן ומתפוגגות כמו המושאים שהן נועדו לתאר. מכאן שבחושך מתחוללת שתיקה, שתיקה שהיא מעבר לצמדי הניגודים הבינאריים ומקבילתה של בת הקול האלוהית; שתיקה חובקת כול. כדי שבכל זאת יועבר משהו מן החוויה המיסטית הזאת הלאה, שבות המילים הארציות לפעול. על ידי סדרה של כפלי משמעויות, שימוש בפרדוקסים מילוליים או בביטויים אוקסימורוניים כגון "כיבוי" לעומת "הארה" או "אור שחור", נותרים אלה המבקשים להתחקות אחר החוויה המיסטית עם ניחוח מעורפל מיוחד, שמקרב ומרחיק אותם מהאל באותה מידה. כך נוצר ריצוד מורכב, כמעט בלתי נתפס, של אור וחושך על פניה הבלתי נראות של האמת העלומה.

משה נמצא בחושך, באפלה קיומית. באותו מעמד הוא נזקק ל"הצתה". אלוהים נגלה אליו בסנה הבוער, כלומר אור זוהר, אלוהי, בתוך אור אפל, ארצי. בהמשך מתוארים הדברים בהיפוך מוחלט; משה, שכבר זכה להתגלות אלוהית ודבק בה, הוא הנמצא באור, אך זהו עודנו אור יום-יומי, המאפשר לראות את המציאות הקיומית הרגילה בעזרת העיניים הארציות. ההתגלות גרמה למשה לבטוח באל וכשהוא נקרא על ידי אלוהיו לבוא - הוא בא. משה העפיל אל ההר ונכנס אל תוך חושך, שאפף את האלוהות. בתוך החושך מצא משה את האור, וחזר אל העולם הארצי כשהוא קורן (אור?) והנהיג את העם ביד רמה. כלומר, במובנים מסוימים הפך משה למעין סנה בוער לעמו, נציג אור אלוהי השרוי באור ארצי, והוציא אותו מאופל מצרים אל הארץ המובטחת לקראת חיים באורה של האמונה הנכונה. יש בכך הקבלה מסוימת לעמוד העשן שהוביל את העם ביום ועמוד האור שהובילו בלילה. האם האיחוד עם האל טמון במעמקי החושך או ביכולת להימצא באור ובחושך בו בזמן, כמעין רפרוף או ריצוד בין, בתוך ומעל הניגודים הבינאריים של המציאות הרגילה? ***
אולי מתוך אזלת היד לבטא במילים חוויות מיסטיות עמוקות התפתחה בקרב

אמת חבויה בחושך
סידהרתא גאוטמה, הבודהה, הגיע להארה בלילה שבו זרח ירח שאולי הפיץ אור שחור. במעמד "ההשתנות" לא ראו התלמידים את ישוע מכיוון שענן כבד סכך עליהם. הם רק שמעו את בת הקול האלוהית: "בדברו את הדברים האלה הופיע ענן סוכך עליהם, ופחד נפל עליהם בהיותם בתוך הענן. יצא קול מתוך הענן לאמר: 'זה בני בחירי, אליו תשמעו...'" (הבשורה על פי לוקס ט, לה). התלמידים שתקו. רק בתוך החשכה הזוהרת הם הבינו מי ניצב לפנייהם. אחד המקורות העוסקים ביחס המורכב שבין חושך לאור מופיע בחיבור פרשני על תולדות **משה רבנו** המכונה "חיי משה" שפירש **גרגוריוס מניסה**, שחי במאה הרביעית ונמנה עם האבות הקפדוקים. גרגוריוס הקדיש חלק שלם בפרשנותו למוטיב החושך ולמשמעותו. בתארו את תולדות משה הוא התייחס אל מעמד הסנה הבוער, המכונה ההתגלות הראשונה, ובהמשך תיאר את ההתגלות השנייה. באותו מעמד, על הר סיני, הוכוון משה על ידי הלפיד האלוהי שנגלה לו קודם ועתה כבר נעשה מוכר לו מעט יותר. הוא עלה לבדו אל ההר ונכנס, כך על פי תיאוריו של גרגוריוס, אל תוך חושך. לא יהיה זה פירוש מרחיק לכת לתאר את משחקי האור והחושך בטקסט כמצביעים על מידת מודעותו, אמונתו וקרבתו של משה אל האל. אפשר לומר כי במעמד הסנה הבוער

בניגוד לתרגום המקובל, פירוש המילה נירוואנה אינו הארה אלא כיבוי של כל המאויים והתשוקות

אלוהי? מוצעות לכך שתי סיבות. הסיבה הראשונה: הדברים האלוהיים נסתרים מן הנשמה, ולכן הם בגדר אפלים ובלתי נראים. כאן מתבטא הרעיון שלפיו ככל שהאור האלוהי עז יותר כך הוא מאפיל יותר על הנשמה, כלומר עם ההתקרבות לאל הוא מתגלה ומסנוור עד כדי חושך. הנשמה, טרם הארתה באור האלוהי, אינה מודעת לאפלה ולרוע, ולאחר היטהרותה היא זוכה לראות את האור המתגלה דווקא כאפלה. הסיבה השנייה: האפלה היא השפלות וחוסר הטוהר שבהם נמצאת הנשמה. נשמה שנחשפת לאור אלוהי מתנסה בכאב עצום שנובע מכך שאינה טהורה. חוסר הטהרה עשוי לגרום לנשמה לסבור שהאלוהות תוקפת אותה. על פי המזמור "הלילה האפל של הנשמה" של **יוחנן הקדוש של הצלב**, על הנשמה לצלוח את העלטה, שמאפשרת ראייה ותובנה שאינן מתאפשרות באור. הלילה המבורך מביא אפלה לנשמה רק כדי להביא לה אור ולרומם אותה לגבהים שטרם הכירה. הלילה נתפס גם כזמן השינה. הנשמה היא היחידה שערה, צולחת את דרכה בלאט אל האהבה האלוהי בלי להעיר את בני ביתה, שהם התשוקות והרצונות, השקועים בשנתם. בהמשך מעידה הנשמה על עצמה, שדווקא בחסות הלילה השתחררה מסכנות, מאויבים ומפחדים. את דרכה היא עושה ללא אור וללא מדריך, זולת האל או עצם הערגה אליו.

בתיאור תולדות משה רבנו התייחס גרגוריוס אל מעמד הסנה הבוער, שבו הוכוון משה על ידי הלפיד האלוהי. הוא עלה לבדו אל ההר ונכנס אל תוך חושך. אפשר לומר שמשחקי האור והחושך בטקסט מצביעים על מידת מודעותו, אמונתו וקרבתו של משה אל האל. באותו מעמד זקק משה ל"הצתה". אלוהים נגלה אליו בסנה הבוער, כלומר אור זוהר, אלוהי, בתוך אור אפל, ארצי

את עיני האיך-סוף ומשמש שליח אילם של מסתוריות נצחית, בעוד האור קל ערך וסתמי, אספקט שזמנו קצוב. המיסטיקן הסופי **נ'ם א'דין כנרא** ראה בלילה המואר את רגעי שיא המודעות. על פי פרשנותו, הלילה יוצר באנשי הרוח שני סוגים של אפלה או היטהרות; האחד רוחני והשני גשמי או חושי. בעוד שהלילה הגשמי שכיח יחסית, הלילה הרוחני הוא נחלתם של מעטים. במהלך הלילה יוצאת הנשמה אל מישורי צחיחות, שהם ההפך מרפיון, ועוברת מהיותה שרויה בחיי הגות למצב של התבוננות. זהו מצב שבו הנשמה אינה יכולה עוד לפעול או לדון בנוגע לאל, ומכאן שברכתו הראשונה והעיקרית של הלילה האפל הוא הכרה עצמית ומודעות לעליבות העצמית. מצחיחות השמים הנשמה שואבת ענווה רוחנית. אין היא פועלת עוד מתוך חמדת המעשים עצמם, אלא מתוך תשוקה לרצות את האל. הלילה, המביא לטהור הנשמה ולהתבוננות מאירה, מתואר כנביעה של האל. מדוע אם כן הלילה אינו מכונה "אור

שנחשב לגדול המשוררים הרומנטיים הגרמנים. זהו אוסף המנונות שבהם מתוארת החשכה כמושג נכסף, כמבשרת נעלה של מחוזות קדושים, עד כדי כך שהדובר בהמנונות מתפלל שהבוקר לא ישוב ויאיר, שלא יהיה קץ לאפלה. המזמורים מתארים חוויה מיסטית של אהוב על קבר אהובתו. גם כאן, בדומה לצליבת ישוע, יש אובדן נורא ומייסר, אך לצדו יש התעוררות וחוויה מיסטית מטלטלת. עלילת ההמנונים מתחילה באור בין-ערביים ומתרחשת במשך לילה שלם, עד אור יום המחרת, שבמהלכו מתחולל מאבק בין האור לחושך. כאן דווקא החושך הוא שגובר על האור ומנצח. תוך שהוא מנהל דיאלוג עם תיאור מעמד הצליבה, מתאר נובאליס את הצלב כסמלו של הניצחון האנושי, שיביא גם את סוף העולם המובטח של התגשמות מלכות השמים. הניצחון עלי אדמות מציין את ניצחונו העתידי של החושך. על פי נובאליס, דווקא הלילה הוא זה שפוקח בנו